

METODY WALORYZACJI KRAJOBRAZOWEJ NA POTRZEBY TURYSTYKI I REKREACJI

METHODS OF LANDSCAPE EVALUATION FOR TOURISM AND RECREATION

Beata Fornal-Pieniak, Barbara Żarska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Streszczenie. Walory środowiska przyrodniczego i kulturowego stanowią potencjał danego regionu, który może być wykorzystany na potrzeby rozwoju turystyki i rekreacji. Aby ocenić atrakcyjność i przydatność terenu dla potrzeb turystyki należy wykonać waloryzację krajobrazu. W literaturze przedmiotu przedstawiono różne kryteria oceny krajobrazu w aspekcie turystyki i rekreacji. W pracy zaprezentowano charakterystykę wybranych metod waloryzacji krajobrazu w aspekcie rozwoju turystyki i rekreacji.

Abstract. Natural and cultural values are the main potential aspects for tourism development on study area. It was presented selected landscape evaluation methods focus on classification values of landscape as attractiveness and usefulness for tourism and recreation. Different criterias of landscape evaluation were prepared in paper too.

Słowa kluczowe: walory turystyczne, waloryzacja krajobrazu, turystyka, rekreacja

Key words: touristic values, landscape evaluation, tourism

WSTĘP

Znaczenie turystyki wzrasta wraz z rozwojem społeczeństwa, które ukierunkowane jest na różne formy turystyki, zarówno aktywnej, jak i kwalifikowanej. Obszary z wysokim potencjałem turystycznym są bardziej atrakcyjne dla celów rozwoju turystyki i rekreacji. Potencjał krajobrazowy to całokształt zasobów i walorów krajobrazu mających zdolność zaspokajania, obecnie i w przyszłości fizycznych i psychicznych potrzeb człowieka oraz podtrzymujących tę zdolność dzięki istniejącym procesom samoregu-

Adres do korespondencji – Corresponding author: dr inż. Beata Fornal-Pieniak, Katedra Ochrony Środowiska, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, ul. Nowoursynowska 159, 02-776 Warszawa, e-mail: fornalb@op.pl.

lacji i odporności krajobrazu [Lewandowski 2010]. Według Richlinga i Solona [2011] potencjał rekreacyjny obszaru definiowany jest jako zdolność krajobrazu do zaspokajania potrzeb związanych z wypoczynkiem i odtwarzaniem sił biopsychofizycznych przez użytkownika.

Badania dotyczące oceny walorów krajobrazowych dla potrzeb turystyki stanowią przedmiot zainteresowania wielu badaczy polskich zagranicznych – zaliczają się do nich m.in.: Moss i Nickling [1980], Dubel i Szczygielski [1982], Dubel [2004], Wysocki i Fornal [2004], Brown [2006], Raymond i Brown [2006], Bajeroski i inni [2007], Balon [2007], Myga-Piątek [2007], Kumar i Kumar [2008], Fornal-Pieniak i Kosewska [2009], Raymond i inni [2009], Oladeji i Akinrinola [2010], Oladeji i inni [2012], Żarska [2012]. Celem artykułu jest charakterystyka wybranych metod oceny krajobrazu na potrzeb turystyki i rekreacji.

DEFINICJA WALORÓW TURYSTYCZNYCH

Walory turystyczne krajobrazu mają wpływ rozwoju turystyki i rekreacji. Według Rogalewskiego [1974] walory turystyczne można podzielić na:

- walory wypoczynkowe, które stwarzają możliwości regeneracji sił i odpoczynku użytkownika – sprzyjają temu takie cechy środowiska przyrodniczego jak czyste powietrze, cisza, niski stopień urbanizacji, walory widokowe krajobrazu, możliwość uprawiania czynnego wypoczynku, korzystne warunki bioklimatyczne;
- walory krajoznawcze, które zostały podzielone na cztery rodzaje:
 - walory przyrodnicze: istniejące bez ingerencji człowieka (np. osobliwości flory i fauny, rzeźby terenu), powstałe przy niewielkim udziale człowieka (parki narodowe, krajobrazowe, punkty widokowe) oraz ukształtowane przez człowieka (zabytkowe parki, ogrody botaniczne, zoologiczne),
 - walory kulturowe: obiekty kultury materialnej i niematerialnej stworzone przez człowieka w procesie historycznego rozwoju (zabytki architektury i budownictwa, obiekty ludowej kultury materialnej, folklor, obrzędy, tradycje, zwyczaje),
 - walory związane ze współczesnymi osiągnięciami człowieka: obiekty współczesnej techniki, nauki, kultury i gospodarki,
 - walory specjalistyczne krajobrazu: elementy i cechy środowiska przyrodniczego, które umożliwiają uprawianie różnych rodzajów turystyki specjalistycznej (walory kajakowe i żeglarskie, wędkarskie, myśliwskie, walory turystyki jeździeckiej).

Wymienione walory decydują o atrakcyjności turystycznej. Najbardziej ceniona jest unikatowość, niezwykłość i niepowtarzalność krajobrazu [Gołembski i in. 2002].

KRYTERIA I METODY OCENY WARTOŚCI PRZYRODNICZYCH

W celu określenia walorów turystycznych krajobrazu należy dokonać oceny potencjału przyrodniczego i kulturowego danego obszaru. Aby wykonać waloryzację przyrodniczą, trzeba wcześniej przeprowadzić inwentaryzację aktualnego stanu elementów przyrodniczych. Inwentaryzacje przyrodnicze były wykonywane m.in. przez Gacką-

-Grzesikiewicz i in. [1979], Kassenberga [1986], Dubel [2004], Richlinga i Solona [2011], Fornal-Pieniak i Wysockiego [2010]. Do wykonaniu waloryzacji krajobrazu stosuje się podział badanego terenu na pola: „podstawowe oceny”. Sformułowanie „pole podstawowe” to obszar, któremu w sposób jednoznaczny można przypisać pewną wartość uzyskaną w ocenie środowiska. Wartość ta charakteryzuje całą powierzchnię tego pola [Bajerowski i in. 2007]. Według Balona [2007] istnieją trzy podstawowe kryteria wyznaczania kształtów i rozmiarów pól podstawowych:

- 1) wydzielenie jednostek odpowiadającym polom administracyjnym;
- 2) sztuczne wydzielenie pól geometrycznych o jednorodnym kształcie, których niepodważalną zaletą są jednakowe powierzchnie, co czyni je porównywalnymi; jednak wadą jest ich „aprzynodniczość”; często w granicy jednego pola występują obszary zróżnicowane przyrodniczo;
- 3) wydzielenie jednostek przyrodniczych – geokompleksów, które są jednorodne wewnętrznie oraz charakteryzują się jednolitymi cechami i walorami krajobrazu, posiadają jednak nierównomierne powierzchnie.

Spór odnośnie prawidłowości wydzielenia pól podstawowych jest nierozstrzygnięty. Bajerowski i in. [2007] w swojej publikacji stwierdzają, że do kartograficznych badań środowiska obszaru gminy najbardziej przydatne i szeroko stosowane są pola geometryczne. Podaje, jakie warunki powinny spełniać odpowiednio skonstruowane sieci pól podstawowych:

- sieć powinna być spójna, obszar powinien być pokryty bez luk,
- pola powinny być porównywalne pod względem kształtu i wielkości,
- kształt pól powinien być jak najbardziej zbliżony do koła,
- sieci powinny umożliwiać zachowanie stałej długości osi interpolacyjnych i stałego kąta między osiami zbiegającymi się w punktach odniesienia.

Zdaniem Bajerowskiego i in. [2007] powyższe wymagania najlepiej spełnia sieć zbudowana z pól sześciobocznych. Richling i Solon [2011] podają autorów, którzy w swoich badaniach obrali kwadrat o boku 1×1 km jako pole podstawowe. Są nimi m.in. Moss i Nickling [1980]. Sieć kwadratów w swoich pracach wykorzystywała również Krzymowska-Kostrowicka [1997], u której kwadrat podstawowy miał $0,5 \times 0,5$ km, czy Dubel [2004]. „Aprzynodniczość” pól podstawowych o boku kwadratu jest krytykowana przez zwolenników wydzielenia ich na podstawie naturalnych jednostek przyrodniczych – geokompleksów, które najlepiej oddają zróżnicowanie krajobrazu [Żarska 2012]. Kolejny problem badawczy to dobór kryteriów oceny analizowanego terenu na potrzeby turystyki i rekreacji. Przydatność obszaru do turystyki i rekreacji jest pojęciem kompleksowym i obejmuje poniższe zagadnienia [Richling i Solon 2011]:

- a) atrakcyjność,
- b) pojemność turystyczną, będącą funkcją chłonności naturalnej i odporności poszczególnych ekosystemów,
- c) wartości zdrowotne terenu,
- d) dostępność terenu.

Waloryzacja terenu dokonywana jest najczęściej za pomocą sumującej bonitacji punktowej, uwzględniającej różne cechy środowiska. Interesującą metodę waloryza-

cji środowiska przyrodniczego zastosował Rutkowski [1978]. Zbadał on przydatność terenów okolic Wrocławia do celów wypoczynku świątecznego. Ocena została przeprowadzona w polach geometrycznych, którymi były kwadraty o boku 1 km. Według Rutkowskiego na atrakcyjność środowiska przyrodniczego zasadniczy wpływ mają uwarunkowania topograficzne, lesistość oraz udział powierzchni wodnych. Przy ocenie dwóch ostatnich składników ważna była nie tyle całkowita powierzchnia lasów, co wód [Rutkowski 1978]. W literaturze przedmiotu [np. Krzymowska-Kostrowicka 1997] ocena walorów krajobrazowych w aspekcie turystyki opiera się w głównej mierze na analizie ukształtowania powierzchni, form użytkowania terenu, typów siedliskowych, zasobów wodnych. Z kolei Dubel i Szczygielski [1982], Brown i Reed [2000] twierdzą, że o atrakcyjności turystycznej świadczy występowanie następujących komponentów środowiska: wody powierzchniowe, szata roślinna, klimat, rzeźba terenu, łąki i pastwiska oraz pola orne. W ich metodzie obszarom zurbanizowanym nadaje się atrakcyjność ujemną. Wprowadzenie łąk i gruntów rolnych jako terenów o określonej atrakcyjności turystycznej wskazuje, jak istotną rolę pełnią te obszary w estetyce krajobrazu. Formy te są często nieuwzględniane w metodach bonitacji. Należy jednak podkreślić ich znaczenie w regeneracji psychofizycznej człowieka, co związane jest z elementami krajobrazu o wysokich walorach przyrodniczych [Dubel 2004]. Dubel [2004] w swojej publikacji dostrzega potrzebę wskazania także nowych terenów dla potrzeb rozwoju turystyki i rekreacji. Działania te mają na celu odciążenie dotychczas obleganych miejsc turystycznych. Staszek [2007] opracował kryteria oceny w celu wyznaczenia obszarów atrakcyjnych dla rozwoju turystyki i rekreacji. Należą do nich: odporność na degradację i chłonność zbiorowisk leśnych i nieleśnych, zróżnicowanie form morfologicznych terenu, przydatność wód powierzchniowych do rekreacji (dostępność brzegowa), występowanie obszarów objętych ochroną prawną, takich jak np. rezerваты, użytki ekologiczne. W waloryzacji przyrodniczej Kijowska i Kijowski [2007] uwzględniają przede wszystkim elementy środowiska biotycznego i abiotycznego, tj. szatę roślinną, zwierzęta, rzeźbę terenu (spadki terenu, zagłębienia bezodpływowe, krawędzie dolin), gleby, wody powierzchniowe i wody podziemne, formy użytkowania terenu. Wynikiem waloryzacji jest wyodrębnienie obszarów o dużej, średniej i znikomej wartości abiotycznych i biotycznych komponentów środowiska.

Osobnymi opracowaniami były waloryzacje obszarów leśnych, np. waloryzacja lasu metodą IBL [Ważyński 1997]. Jej zasadniczym celem jest wyznaczenia obszarów leśnych atrakcyjnych i przydatnych do zagospodarowania na cele wypoczynkowe i turystyczne. Polem podstawowym oceny został obrany oddział leśny. Waloryzacja została przeprowadzona bazując na dwóch głównych kryteriach oceny: typ siedliskowy lasu oraz klasa wieku drzewostanu [Ważyński 1997].

KRYTERIA I METODY OCENY KRAJOBRAZU KULTUROWEGO

Na początek cytat: „Krajobraz kulturowy stanowi syntezę działalności społeczeństwa i jego środowiska geograficznego. Odzwierciedla najlepiej współzależność i związek życia przyrody i społeczeństw ludzkich, nasilenie, szybkość przeobrażeń, zachodzących w ciągu długiego rozwoju historycznego” [Dobrowolska 1948].

W ocenie krajobrazu kierujemy się zazwyczaj wrażeniami, jakich dostarcza nam „widok” i walory estetyczne. Waloryzacja krajobrazu kulturowego powinna uzupełniać oparte na obiektywnych kryteriach oceny środowiska przyrodniczego. Podobnie jak w przypadku waloryzacji wartości przyrodniczych najistotniejszym problemem waloryzacji krajobrazu kulturowego jest dobór kryteriów oceny. Podstawowymi metodami tej oceny powinny stać się szczegółowe inwentaryzacje obiektów kulturowych oraz określenie stanu ich zachowania i funkcji. Dodatkowo powinny być przeprowadzone studia archeologiczno-historyczne, analizy archiwalnych materiałów kartograficznych oraz materiałów planistycznych i teledetekcyjnych. Celem powyższych działań jest rozpoznanie i charakterystyka aktualnego stanu funkcjonowania krajobrazu, określenie prognozy dalszych zmian zachodzących w krajobrazie kulturowym, sformułowanie wskazań i kierunków użytkowania i zagospodarowania zgodnych z zasadami zrównoważonego rozwoju oraz określenie uwarunkowań kulturowych [Myga-Piątek 2007]. Paprzycka [2005] w swojej pracy, oceniając walory krajobrazu, podkreśla istotę uszeregowania informacji o stopniu nasycenia krajobrazu:

- 1) elementami przyrodniczymi,
- 2) elementami zabytkowymi,
- 3) elementami przemysłowymi,
- 4) elementami urbanizacyjnymi.

W kryterium nasycenia krajobrazu elementami przyrodniczymi określony został powierzchniowy udział tych terenów przypadający na wydzieloną jednostkę przestrzeni.

Jako szczególnie cenne zostały potraktowane tereny chronione, takie jak np.: parki narodowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe czy obszary Natura 2000. Ich udział w podnoszeniu jakości krajobrazu jest znaczny.

Kryterium nasycenie krajobrazu obiektami zabytkowymi uwzględnia udział powierzchni poszczególnych obiektów zabytkowych takich jak:

- zabytki architektury i budownictwa,
- zespoły urbanistyczne,
- zespoły wiejskie,
- dominanty krajobrazowe,

Z kolei w kryterium nasycenia krajobrazu elementami urbanizacyjnymi autorka uwzględnia udział w powierzchni obiektów takich jak zakłady przemysłowe. Ponadto uwzględniona została rola przemysłowych dominant w zależności od sposobu ich lokalizacji (np. w terenie otwartym, zabudowanym). W kryterium nasycenia krajobrazu elementami urbanizacyjnymi uwzględniono rodzaje zabudowy i ich udział powierzchniowy w zależności od intensywności zabudowy, a także gęstość infrastruktury technicznej.

Oceną krajobrazu kulturowego zajmowała się również Żarska [2012]. W jej metodzie główne kryteria oceny to:

- występowanie elementów kulturowych o znaczeniu lokalnym i ponadlokalnym,
- występowanie zabytków o charakterze współgrającym z otoczeniem i harmonijnych,
- częstotliwość występowania wartościowych elementów kulturowych.

Interesujące kryteria oceny krajobrazu kulturowego podaje w swojej publikacji Myga-Piątek [2007]. Należą do nich m.in. wartość estetyczna, harmonia, wyjątkowość, treść, wartość emocjonalna, wartość użytkowa. Proponowana skala oceny autorki jest trójstopniowa, a waloryzacja stanowi, podobnie jak w przypadku metod waloryzacji przyrody, sumę poszczególnych kryteriów w polach podstawowych.

WNIOSKI

1. Walory turystyczne krajobrazu to indywidualne cechy środowiska przyrodniczego i kulturowego.
2. Powszechnie stosowana jest ocena atrakcyjności terenu dla celów turystyki i rekreacji za pomocą bonitacji punktowej, która uwzględnia różne cechy środowiska przyrodniczego i/lub kulturowego, jak i środowiska wizualnego.
3. Sporządzanie waloryzacji terenu pod kątem turystyki i rekreacji jest niezbędnym zabiegiem wykazującym potencjał turystyczny gminy.
4. Należy podkreślać istotną wagę sporządzania takich opracowań przez samorządy lokalne zainteresowane rozwojem turystyki w swoim regionie. Dokument ten może stanowić cenną wskazówkę dla mieszkańców gmin, zwłaszcza tych trudniących się oferowaniem usług związanych z turystyką.

PIŚMIENNICTWO

- Bajerowski T., Biłozor A., Cieślak I., Senetra A., Szczepańska A., 2007. Ocena i wycena krajobrazu. Wyd. Educaterra Olsztyn.
- Balon J., 2007. Unifikacja typów geokompleksów w skali kraju podstawą waloryzacji krajobrazu. [W:] Waloryzacja środowiska przyrodniczego w planowaniu przestrzennym. Red. M. Kistowski, B. Korwel-Lejkowska. Problemy Ekologii Krajobrazu 19. Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego Gdańsk – Warszawa, 25–33.
- Brown G., 2006. Mapping landscape values and development references: a method for tourism and residential development planning. *International J. Tourism Res.* 8(2), 101–113.
- Brown G., Reed P., 2000. Validation of a forest values typology for use in national forest planning. *Forest Sci.* 46(2), 240–247.
- Dobrowolska M., 1948. Dynamika krajobrazu kulturowego. *Przeł. Geogr.* 21(3–4), 151–203.
- Dubel K., 2004. Waloryzacja przyrodniczo-krajobrazowa gmin dla potrzeb planowania i organizacji na wsi. [W:] Turystyka w rozwoju lokalnym. Wydawnictwo SGGW Warszawa, 158–167.
- Dubel K., Szczygielski K., 1982. Ocena przydatności środowiska przyrodniczego województwa katowickiego dla potrzeb turystyki i wypoczynku. *Czas. Geograf.* 53(2), 159–178.
- Fornal-Pieniak B., Kosewska M., 2009. Walory środowiska kulturowego Ciężkowicko-Roznowskiego Parku Krajobrazowego na przykładzie gmin Gromnik i Ciężkowice. *Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej* 4(23), 180–186
- Fornal-Pieniak B., Wysocki Cz., 2010. Waloryzacja przyrodnicza miasta Brzesko. *Acta Sci. Pol., Formatio Circumiecius* 9(4), 5–16
- Gacka-Grzesikiewicz E., Cieślak M., Lubelska T., Matuszkiewicz A.J., Zemła J., 1979. Koncepcja ekologicznego systemu obszarów chronionych dla województwa chełmskiego. *Człow. Środow.* 3(1–2), 103–124.

- Gołębski G., Nowakowska A., Liszewski S., Zdebski J., 2002. Kompendium wiedzy o turystyce. Cz. I–II. Wyd. Naukowe PWN Warszawa.
- Kassenberg A., 1986, Problematyka przyrodnicza w planowaniu przestrzennym. *Studia KPZK* 41, 75–91.
- Kijowska J., Kijowski A., 2007. Najwyższe walory środowiska przyrodniczego i kulturowego gminy Rokietnica a proces planowania i zagospodarowania przestrzennego. [W:] Waloryzacja środowiska przyrodniczego w planowaniu przestrzennym. Red. M. Kistowski, B. Korwel-Lejkowska. *Problemy Ekologii Krajobrazu* 19. Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego Gdańsk – Warszawa, 149–158.
- Krzymowska-Kostrowicka A., 1997. *Geoekologia turystyki i wypoczynku*. PWN Warszawa.
- Kumar M., Kumar P., 2008. Valuation of the ecosystem services: A psycho-cultural perspective. *Ecolog. Economics* 64(4), 808–819.
- Lewandowski W., 2010. Problemy waloryzacji krajobrazu na potrzeby ekoturystyki. [W:] *Krajobrazy rekreacyjne: kształtowanie, wykorzystanie, transportacja*. Red. A. Richling. *Problemy Ekologii Krajobrazu* 27. Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II – Polska Asocjacja Ekologii Krajobrazu Biała Podlaska – Warszawa, 259–266.
- Moss M.R., Nickling R.J., 1980. Landscape evaluation in environmental assesment and land use planning. *Environm. Manag.* 4(1), 57–72.
- Myga-Piątek U., 2007. Kryteria i metody oceny krajobrazu kulturowego w procesie planowania przestrzennego na tle obowiązujących procedur prawnych. [W:] *Waloryzacja środowiska przyrodniczego w planowaniu przestrzennym*. Red. M. Kistowski, B. Korwel-Lejkowska. *Problemy Ekologii Krajobrazu* 19. Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego Gdańsk – Warszawa, 101–110.
- Oladeji S.O., Akinrinola O.O., 2010. Potentials of Cultural Heritage tourism as basis for sustainable heritage site Development in Nigeria. *J. Appl. Tropical Agric.* 115, 7–9.
- Oladeji S.O., Agbelusi E.A., Ajiboye A.S., 2012. Assessment of aesthetic values of old Oyo National Park. *Amer. J. Tourism Manag.* 1(3): 69–77.
- Paprzycka A., 2005. Kryteria typologii i oceny krajobrazu kulturowego. [W:] *Struktura przestrzenno-funkcjonalna krajobrazu*. Red. A. Szponar i S. Horska-Schwarz. Wyd. Uniwersytet Wrocławski Wrocław, 78–83.
- Raymond C.M., Bryan B.A., Hatton MacDonald D., Cast A., Strathearn S., Grandgirard A., Kaliva T., 2009. Mapping community values for natural capital and ecosystem services. *Ecolog. Economics* 68(5), 1301–1315.
- Raymond C.M., Brown G., 2006. A method for assessing protected area allocations using a typology of landscape values. *J. Environ. Planning Manag.* 49(6), 797–812.
- Richling A., Solon J., 2011. *Ekologia krajobrazu*. Wyd. Naukowe PWN Warszawa.
- Rogalewski O., 1974. *Zagospodarowanie turystyczne*. PWN Warszawa.
- Rutkowski S., 1978. *Planowanie przestrzenne obszarów wypoczynkowych w strefie dużych miast*. PWN Warszawa – Poznań
- Staszek W., 2007. Przyrodnicze uwarunkowania zagospodarowania turystycznego rejonu Męcikału na Równinie Charzykowskiej. [W:] *Waloryzacja środowiska przyrodniczego w planowaniu przestrzennym*. Red. M. Kistowski, B. Korwel-Lejkowska. *Problemy Ekologii Krajobrazu* 19. Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego Gdańsk – Warszawa, 219–226.
- Ważnyński B., 1997. *Urządzenie i zagospodarowanie lasu dla potrzeb turystyki i rekreacji*. AR Poznań, ss. 216
- Wysocki Cz., Fornal B., 2004. Ocena walorów krajobrazu dla potrzeb rekreacji na przykładzie gminy Ciężkowice. *Acta Sci. Pol., Formatio Circumiectus* 3(2), 123–134.
- Żarska B. 2012. *Ochrona krajobrazu*. Wyd. SGGW Warszawa.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 10.06.2014